

RECHTSPSYCHOLOOG HARALD MERCKELBACH

‘RECHTSPRAAK IS NIETS ANDERS DAN TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE’

Je intuïtie moet je negeren, vindt Harald Merckelbach. ‘Ik probeer zo lang mogelijk te denken dat ik het bij het verkeerde eind heb.’ Dat komt de rechtspsycholoog goed van pas als hij in rechtszaken als deskundige moet optreden.

Door Vittorio Busato / Foto's: Peter Valckx

Gerechtelijke dwalingen worden veront- rustend vaak veroorzaakt door forensisch experts die zich op sleeptouw hebben laten nemen door twijfelachtige voorkennis. Politiemensen, bazen en burgemeesters hebben zo hun morele intuïtie. Over verdachten, werknemers en ambtenaren. Als ze aan hun intuïtie gevolgen willen verbinden - opsluiting, ontslag - dan hebben ze de glans van autoriteit nodig. Daarom worden er deskundigen in de arm genomen. Een goede deskundige fungeert als handrem op overhaaste gevolgtrekkingen waartoe morele intuïtie aanzet.

Dat schrijft Harald Merckelbach, hoogleraar rechtspsychologie aan de Universiteit Maastricht, in zijn fascinerende boek *Intuïties maken meer kapot dan je lief is*. Morele intuïties omschrijft hij als onze neiging om andere mensen altijd en overal en binnen de kortste keren de maat te nemen. Met die oordelen zitten we er nogal eens naast.

Onze morele intuïties spreken voor hun beurt, aldus Merckelbach, omdat ze enkel afgaan op hoe sympathiek of onsympathiek we iemand vinden. Zijn boek bestaat uit zestien beschouwin-

gen of rechtspsychologische vertellingen. Het zijn bewerkingen van zijn naar eigen zeggen koele, strakke, technische getuige-deskundigenrapporten. Merckelbach duidt de zaken tegen een breed palet van wetenschappelijke bevindingen, wat laat zien hoe die morele intuïties zich manifesteren ‘in de wereld van politiecellen en rechtbanken.’

Want als er één terrein is waar morele intuïtie zich manifesteert, weet Merckelbach, is het daar wel. En juist daar kan het varen erop verregaande gevolgen hebben voor de waarheidsvinding. Zo beschrijft hij een valse aangifte van seksueel misbruik door een vrijwel dove schooljuf. En het geval van een man die de oudtante van zijn ex beroofde en met een ijzeren staaf bewerkte, een misdaad waar hij zich later niets meer van kon herinneren. En dan is er nog de hoofdverpleger die in een verpleegtehuis bejaarden fatale insuline-injecties gaf, omdat hij gehoor gaf aan de stem van zijn dode moeder die hem daartoe opdracht gaf. Bij een aantal van de beschreven zaken was Merckelbach zelf als getuige-deskundige betrokken.

HARALD MERCKELBACH

Harald Merckelbach (1959) studeerde psychologie aan de Universiteit Utrecht. Hij deed promotieonderzoek op het gebied van de experimentele psychopathologie aan de Universiteit Maastricht. Sinds 1995 is hij als hoogleraar rechtspsychologie verbonden aan diezelfde universiteit. Merckelbach houdt zich bezig met onderwerpen als dwalende ooggetuigen, pseudoherinneringen en leugendetectie. In september verschijnt van zijn hand het boek *Intuities maken meer kapot dan je lief is* (Prometheus). Eerder schreef hij al *De leugenmachine* (2011), *Hoe een CIA-agent zijn geheugen hervond* (2005) en *Hervonden herinneringen en andere misverstanden* (1996). Voordat hij vier jaar geleden lid werd van de Adviescommissie Afgesloten Strafzaken die de Hoge Raad adviseert over herzieningszaken, trad hij geregeld zelf op als getuige-deskundige in strafzaken. Merckelbach is lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Voelde u zich emotioneel betrokken bij bepaalde zaken die u beschrijft?

Nee. Het is ontzettend belangrijk dat je als getuige-deskundige afstand houdt. Je ziet zoveel ellende. Ontwrichte gezinnen, stumpers van daders, slachtoffers die voor het leven getekend zijn, stuntelende advocaten, verveelde rechters. Elke zaak is een novelle op zich, die gaat over de zwarte bladzijden in het leven van mensen. Als je als getuige-deskundige moet beslissen of een verdachte een stoornis veinst of niet, of als je een uitspraak moet doen over de accuraatheid van een getuigenis, dan moet je voorbijgaan aan sentimenten.

Is dat niet moeilijk?

Zeker. Maar het is te leren. Vergelijk het met een chirurg die weinig compassie heeft met de mensen in wie hij snijdt. Hij mag geen knikkende knieën of trillende handen krijgen. Als getuige-deskundige moet je de rechter helpen en informeren. Compassie is voor psychotherapeuten. Ik word niet graag gezien als iemand die helpt. Hoewel dat een secundair effect kan zijn van mijn rapport, omdat ik er bijvoorbeeld toe bijdraag dat een onschuldige niet wordt veroordeeld. Maar als ik als getuige-deskundige geen distantie houd, trap ik precies in de valkuil van mijn morele intuïties die me op sleeptouw nemen.

Hoe wapent u zich daartegen?

Als getuige-deskundige probeer ik er zo lang mogelijk van uit te gaan dat ik het bij het verkeerde eind heb. Ik denk constant in termen van alternatieve hypothesen.

Kunt u dat met een voorbeeld toelichten?

Een kind legt in een zedenzaak een belastende verklaring af. Dan kan ik verschillende hypothesen toetsen. De verklaring kan dicht in de buurt van de waarheid komen. Of het kind kan geïmagineerd zijn, bijvoorbeeld door een van de (gescheiden) ouders. Een andere hypothese luidt dat het om een spontane pseudoherinnering gaat, gebaseerd op iets wat het kind gezien heeft op televisie. Alle hypothesen die ik opstel, probeer ik te ontcrachten. En ik scherm me af voor contextuele informatie.

We zijn geneigd te denken dat het beter is als je de context zo goed mogelijk kent. Maar dat is niet zo. Natuurlijk heb je informatie nodig. Hoe oud is het kind? Wat doen de ouders? Minder relevant is wat opa zegt over de vader. Dat is *character evidence* dat mijn oordeel kan beïnvloeden.

Verder vraag ik me altijd af of ik iets mis, of ik informatie moet opvragen. Als het kind iemand noemt die getuige is geweest van het misbruik, gaan we er soms te snel van uit dat de politie dat

zal hebben nagetrokken. Ik heb ervaren dat het onverstandig is om dat zomaar aan te nemen.

Ik herinner me dat psycholoog Willem Albert Wagenaar optrad als getuige-deskundige in de rechtszaak rond Jonh Demjanjuk, die van oorlogsmisdaden werd verdacht. Geheugenpsycholoog Elisabeth Loftus weigerde die zaak vanwege haar Joodse komaf. Zijn er zaken die u zou weigeren?

Alle zaken die buiten mijn deskundigheidsbereik liggen, zou ik sowieso weigeren. Andere zaken weiger ik nooit. Al vond ik zaken van seksueel misbruik van kinderen emotioneel heel zwaar. Vooral in de periode dat ik zelf kleine kinderen had.

Ook heb ik altijd een ongemakkelijk gevoel gehad als advocaten mij benaderden en ik het idee kreeg dat ze me in een bepaalde richting wilden sturen. Hun cliënten waren ten einde raad en vestigden alle hoop op mij. Er kon flink in de buidel getast worden.

Het liefst werd ik benaderd door het Openbaar Ministerie of de rechter. Ik ben voorstander van volledige transparantie over mijn inkomsten en mijn informatie. Sommige advocaten haken dan af. Ik liet me altijd als wetenschapper inhuren. Het geld dat ik verdiende, kwam ten gunste aan de universiteit.

Zo behoud je je academische onafhankelijkheid en vermijd je dat je gecorrumpeerd raakt door geld. Ik heb dan ook mijn twijfels bij academische getuige-deskundigen die om financiële redenen voor zichzelf beginnen.

Rechtshouders doen uitspraken over gedrag, bij uitstek het domein van psychologen. Nemen rechtshouders in hun waarheidsvinding rechtspsychologen serieus genoeg?

Ja, zeker sinds de verschijning in 1992 van het boek *Dubieuze zaken* van Hans Crombag, Peter van Koppen en Willem Albert Wagenaar. Zij voorspelden dat er een aantal grote rechterlijke dwalingen aan zaten te komen, waarbij onschuldigen werden veroordeeld, bijvoorbeeld door een psychologisch mechanisme als tunnelvisie.

Rechtspsychologen dragen met hun kennis en hun psychologische tests bij aan een eerlijk proces. Dat erkennen juristen ook. Denk aan de opstelling van een goede Oslo-confrontatie, een line-up van mensen met een verdachte ertussen. Of aan de vatbaarheid van kinderen voor suggesties – belangrijk als zij als getuige optreden. Of aan verdachten die liegen.

Eigenlijk zou het eerste studieblok voor aankomende juristen moeten gaan over psychologie. Hoe stuur je menselijk gedrag? Hoe nemen rechtshouders beslissingen? Rechtspraak is niets anders dan toegepaste psychologie.

België gebruikt de leugendetector vrij vaak, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland. Is dat verstandig of juist niet?

Geen moordzaak in België of er wordt een leugendetector bij gesleept! Ik ben bij de federale politie in Brussel geweest. De deskundigheid van de mensen die de detector gebruiken, frappeerde me. Ze hadden zich goed ingelezen, waren op de hoogte van de beperkingen (De leugendetector meet stress, en zou op die manier leugens moeten opsporen. Maar soms testen onschuldige verdachten positief omdat ze zenuwachtig zijn. Zie ook het uitgebreide artikel in *Eos Psyche&Brein* nr. 3 2017, red.)

Ik snap waarom Justitie in sommige zaken met bewijsnood een beroep doet op dit type techniek. Twintig tot der-

tig procent van de verdachten raakt zo onder de indruk van de leugendetector dat ze spontaan met een bekentenis komen. Als ze niet onder druk zijn gezet of omvallen door slaaptkort, zijn er weinig redenen om aan te nemen dat het om valse bekentenissen gaat. Enerzijds ben ik kritisch over bekentenissen via een leugendetector. Anderzijds zie ik in waarom de politie het als aardige bijvangst ziet.

Zelf ben ik meer voorstander van de zogeheten *concealed information*-techniek. Daarmee confronteer je verdachten met kennis die alleen de dader heeft. Als verdachten daar dan anders op reageren, bijvoorbeeld omdat ze medeplichtig zijn of meer weten dan ze toegeven, dan weet je dat er iets aan de hand is. Dat is een behoedzamere manier van leugendetectie, waarvan ik de politie in België helaas nog niet heb kunnen overtuigen.

In uw boek haalt u de term red-out aan die de Canadese psychologe Gayla Swihart muntte. Wat is precies het verschil met een black-out?

Een black-out kun je hebben omdat je te veel gezopen hebt, door suikerziekte of door een slaapaanval. Volgens Swihart bestaat er iets vergelijkbaars als je in een toestand van zware agressie of woede komt. Je krijgt dan een rood waas voor je ogen, het licht gaat uit en je weet niet meer wat je doet. In alle gevallen van 'red-out' die Swihart aanhaalt, gaat het om mannen die hun vrouw vermoorden of mishandelen omdat ze een ander had. Ik zie een red-out meer als een excuus voor mannen met losse handjes.

U constateert een toename van neurobewijs in de rechtszaal. Hoe staat u daar tegenover?

Buitengewoon kritisch. Rechtshouders raken snel onder de indruk als artsen of neurologen komen aanzetten met kleurige hersenplaatjes. Alsof dat een bewijs is dat de verdachte een hersenstoornis heeft en niets aan zijn gedrag kan doen. Er is geen goed protocol voor neurobewijs en dat is problematisch. Een verdachte die claimt dat hij schizofreen is, kan de boel flink voor de gek houden en onder invloed van psychofarmaca,

alcohol of drugs een hersenscan laten maken. Het zou een stuk schelen als je aantoonbaar nuchter de scanner in moet en als iemand zonder voorkennis de scan beoordeelt.

Een hersenscan kan hoogstens een eerder gestelde diagnose ondersteunen. Ik herinner me een zaak van een vrouw die haar baby's had vermoord. Ze had een laag IQ en forse neuropsychologische afwijkingen. Een hersenscan toonde atrofie in haar neocortex aan. Daar heeft neurobewijs meerwaarde. De rechtshouders hielden er rekening mee in hun oordeel.

'Compassie is voor psychotherapeuten. Ik word niet graag gezien als iemand die helpt'

Rechtshouders zijn gevoelig voor het tonen van berouw, schrijft u. Berouw kun je toch veinzen?

Zeker. Wij zijn allemaal geneigd om te denken dat daders die berouw tonen, niet nogmaals dezelfde fout zullen maken. Dat geldt ook voor rechtshouders. Berouw zorgt ervoor dat we milder oordelen. Je ziet dan ook dat advocaten hun cliënten aanmoedigen excuusbrieven te sturen aan nabestaanden van slachtoffers.

Daders laten zich een indrukwekkend klinkende diagnose als 'dissociatieve amnesie' maar al te graag aanleunen, schrijft u ook. Spelen advocaten daarop in door hun cliënten een stoornis te laten veinzen?

Jazeker! In de Verenigde Staten en Duitsland zijn er advocaten die helpen met het aanreiken van criteria voor een posttraumatische stressstoornis of schizofrenie. In Nederland gebeurt dat ongetwijfeld ook. Zelf heb ik er nog nooit een advocaat op kunnen betrappen. Maar ik heb me stellig voorgenoemen om dat breed uit te meten zodra dat wel het geval is. Ik zal naam en rugnummer noemen. **P&B**